

<https://doi.org/10.15407/rksu.32.099>

УДК 811.163.1:81'373:82-193.6

Валентина Титаренко, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
Житомирський державний університет імені Івана Франка
(Житомир, Україна)
ORCID: 0000-0003-1599-9964
E-mail: ktytar@ukr.net

КОДИКОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РУКОПISУ ПРИВІЛЕЇВ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

Мета роботи: охарактеризувати за кодикологічними параметрами колекцію привілеїв Київському міському магістрату, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (фонд 62, опис 1, справа 1), зокрема описати стан збереженості, зовнішні та внутрішні ознаки рукопису, з'ясувати історію створення, охарактеризувати мову джерела тощо. **Методологія.** Застосовано як основні історичний та кодикологічний методи, задіяно методологічний інструментарій інших наук, зокрема методи палеографії, лінгвістики тощо. **Наукову новизну** цієї публікації становить поглиблений аналіз зовнішніх та внутрішніх ознак рукопису, дослідження історії його створення, опис філіграней, загальний опис мови пам'ятки тощо. Такі документи (грамоти, привілеї, укази) є цінним матеріалом для вивчення історичних подій, економічного розвитку міст у минулому, а також містять цінний фактологічний матеріал для дослідження палеографії, кодикології, історії української мови тощо. Однак ані кодикологічні, ані графічні, ані лінгвістичні особливості привілеїв Київському міському магістрату спеціально не вивчалися. **Висновки.** Збірка зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, складає 48 документів (від 1544 до 1659 рр.), з-поміж них 47 привілеїв, один випис. Укомплектував для власного вжитку цей конволют Козьма (Кузьма) Якимович Кричевець, найімовірніше,

Цитування: Титаренко В. Кодикологічна характеристика рукопису привілеїв Київському міському магістрату. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 1 (32). С. 99—115. <https://doi.org/10.15407/rksu.32.099>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

у 20-х роках XVIII ст., коли працював бурмістром. Під грамотами, виданими латинською та польською мовами, зазначено, що перекладачами були сотники Антон Трощина та Михайло Якгельницький. Написаний текст скорописом XVIII ст., акуратним почерком. Для структури привілеїв характерний чіткий формуляр — однакові початки, сталі конструкції в середині тексту та кінцівки. На папері рукопису виявлено кілька філіграней (літерні, герби, тварини). Мова пам'ятки — староукраїнська, насичена латинізмами, полонізмами, старослов'янськими. Зауважимо ту особливість, що для ділових пам'яток попередніх століть елементи старослов'янської мови не властиві.

Ключові слова: рукописна пам'ятка, кодикологія, архівне джерело, зовнішні та внутрішні ознаки, привілеї, формуляр, протограф, філіграні.

Актуальність теми дослідження. Вивчення архівних джерел було й залишається надзвичайно складною та важливою справою для науковців багатьох царин науки. Нині в архівах зберігається велика кількість справ, інформативність яких допомогла б розв'язати низку проблемних та дискусійних питань, насамперед історичних, лінгвістичних тощо. Проте малодоступність через об'єктивні й суб'єктивні причини є перешкодою для багатьох науковців. Тому публікації, описи та інтерпретації архівних матеріалів завжди є актуальними. Важливе значення відіграє також напрацювання достатньої фактологічної бази, необхідної для атрибуції пам'яток, переважно для точно не датованих, не локалізованих чи тих, авторство яких є невідомим, тощо. Зокрема, цінність становить опис зовнішніх та внутрішніх ознак пам'ятки для точної її кодифікації.

Аналіз досліджень і публікацій. Деякі грамоти частково чи повністю друкувалися наприкінці XIX — на початку XX ст. [10; 19; 1]. Більшість привілеїв з аналізованої справи опубліковані у збірці «Привілеї Києва кінця XV — середини XVII ст.» (упорядник Н. Білоус) [12] разом з іншими привілеями м. Києва, але кодикологічна характеристика представленого в цій статті архівного джерела детально не описувалася, упорядниця коротко окреслила розмір, обсяг книги, хронологічні межі та вміст джерела, подала фотоілюстрації [12, с. 17—22]. Зміст справ збірки був предметом історичного аналізу праць Н. Білоус [3]. Мову конволюту досліджувала авторка цієї публікації.

Мета роботи: проаналізувати за кодикологічними параметрами колекцію привілеїв Київському міському магістрату, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі — ЦДАУК) (фонд 62, опис 1, справа 1), зокрема описати стан збереженості, зовнішні та внутрішні ознаки рукопису, з'ясувати історію створення, охарактеризувати мову джерела тощо.

Виклад основного матеріалу. Серед писемних джерел з історії України XVI—XVII ст. особливе місце належить судово-адміністративним (актовим) книгам, а також грамотам, привілеям литовських та польських королів, що фіксували права на володіння окремим особам та містам загалом. Від XIV ст. на українських землях поширюється магдебурзьке право, яке

регулювало процедуру виборів та функції муніципальних органів, визначало порядок судочинства, юридичні норми, регламентувало діяльність купецьких і ремісничих корпорацій, форми оподаткування тощо [15; 3].

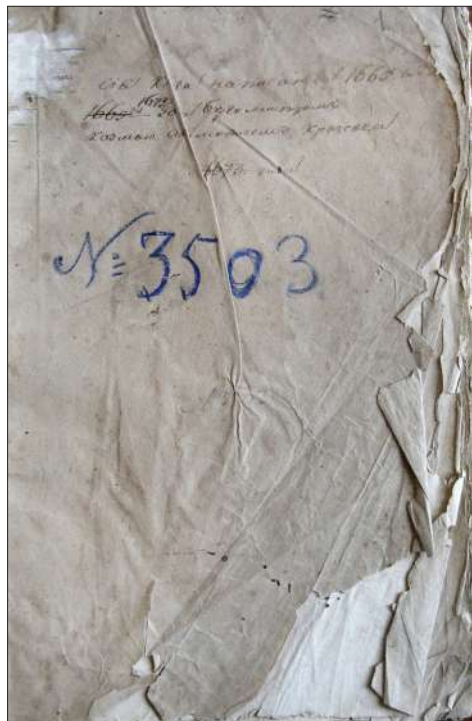
Магдебурзьке право сприяло розвитку економічного життя міста, оскільки міщани могли вільно виготовляти й вести торгівлю пивом, медом і вином, а отримані прибутки надходили не в державну скарбницю, а йшли на міські потреби [15; 3]. Перенесене на наш ґрунт німецьке право відрізнялося своїм змістом, оскільки мало відповідати звичаям та укладу життя українських міщан.

Норми цього права визначали систему органів місцевого самоврядування, порядок їх формування й функції, регулювали суспільно-правові відносини, порядок судочинства, питання діяльності цехів та купецьких об'єднань, торгівлі, власності, вирішували кримінальні справи, визначали покарання тощо. Згідно з наданими привілеями, місто звільнялося від управління й суду феодала. Першим офіційним документом, який стверджував самоврядування київської міської громади, була Олександрова грамота, видана в 1494—1497 рр. В аналізованій у цій публікації збірці, в першому привілеї за 1544 р., знаходимо покликання на неї: «...король Алезан-дєръ..., желаючи спу(с)тѣлоту краю, земли руской, лучшего поведєнія и дабы тѣсто Киевъ ширилося и множилося в людє и во всѣ достатки и в приходи, самоту тѣсту Киеву и мещанотѣ киевскитѣ, яко свойтѣ по(д) даннимѣ, з ласки и щодробливо(с)ти своєй королевской право нємецкое, а теотоницкое, названное майдебу(р)ское, реліи (!) и вѣри ритской, грєческой, и арменской надалѣ, и уфундова(л), и опредѣлилѣ...» 2 зв.¹

Наступник Олександра Сигізмунд назавжди підтвердив цей привілей (перший документ, який дійшов до нашого часу). Але зміна правителів, Люблінська унія та інші політичні чинники зумовлювали багаторазове перепідтвердження привілеїв. Магдебурзьке право узаконювалося місту в 1530, 1545, 1569, 1576, 1588, 1633, 1650 рр., хоча в основних своїх рисах форми міського самоврядування залишалися сталими впродовж кількох століть [15]. Саме копії таких документів і зібрані в архівному джерелі, що є предметом аналізу цих студій.

Органом міського самоврядування був магістрат, який обирався горо-дьянами. Одним з таких став Київський магістрат, заснований у XV ст. за магдебурзьким правом. Знаходився він у руках заможної верхівки й відав адміністративно-судовими, господарськими та фінансовими справами міста. Ним розглядалися грамоти польських королів, українських гетьманів і російських царів у справах і привілеях Києва (1645—1764 рр.) [7]. Документація магістрату ретельно велася й старанно зберігалася.

¹ Тут і надалі цифра після ілюстративного матеріалу вказує аркуш оригіналу, де зафіксовано слово чи текстовий фрагмент, з ф. 62, оп. 1, спр. 1.

Ил. 1. Перша сторінка конволюту

У досліджуваній книзі вміщено 48 грамот, які зберігаються у ЦДІАУК під шифром ф. 62, оп. 1, спр. 1. Книга, товщиною 2,4 см, написана на аркушах розміром 18 × 29 см. Стан збереженості задовільний. Нумерація здійснена тричі у правому верхньому куті: два рази коричневим чорнилом і третій — олівцем. У цій публікації орієнтуємося на першу (найдавнішу) нумерацію, яка охоплює аркуші 1—138 зв. Форзац незначно пошкоджений по зовнішньому правому краю й містить запис коричневим чорнилом та іншим почерком, ніж у середині книги: «Сія книга написана 1665 года (під цим знову написана дата 1665-го, над нею — 1673, і перекреслені) бургомистромъ Козмою Акимовичем Кричевцем 1673 (дата перекреслена) года». Також наявний реєстраційний номер — № 3503 (синім олівцем) (ил. 1).

На наступних десяти аркушах з обох сторін і на всю сторінку написана буква Z, після першого вставлені ще два розміром 17 × 22 см, на лицьовій стороні першого аркуша стоїть двічі № 3503 (синім і червоним олівцями), зворот і другий аркуш чисті, після них починається друга нумерація, яка має розбіжність із першою у 8 аркушів. На звороті останнього аркуша, крім букви Z, є ще розпис пера і виведені букви M та Мы, якими починається справа на наступній сторінці.

Написано текст на обох сторінках каліграфічним почерком. Папір не лінійований. З обох сторін усіх аркушів, на яких писані справи, симетрично справа й зліва розміщені невеликі поля. На сторінці вміщено загалом 25—28 рядків. На арк. 2, з якого починається перша справа, у верхньому лівому куті синім олівцем стоїть інвентарний № 3503, праворуч основним почерком пам'ятки написано — «с копій», кожна справа починається з початку листка, на полі має цифрове позначення (нумерацію справ), заголовок пишеться великими літерами розтягнутим почерком, може займати до пів сторінки обсягу, перша буква змісту справи виведена. У кінці кожного аркуша одне слово/склад пишеться окремо — у лівому куті нового рядка, на наступній сторінці цим словом/складом починається текст; так на кожному аркуші, крім тих, на яких закінчуються справа і нотації, стоїть розчерк (ил. 2).

На лицьових аркушах книги (2—50) проходить по-слівний запис: «Сія книга-копѣя, в Глуховѣ переведени(х) на ма(ло)російскіи диалектѣ привилеїевѣ полскихъ королеїи и привилиованни ми киевскому маїстрату древними разними годами, наданни(х) ѡ(т) якихъ королей, якимъ диалектомъ, где, когда, за чимъ подписомъ и на что, с обстоятелни(мъ) при концу означеніємъ, сочинена старателствомъ и коштомъ собственнимъ егѡ мѣти пана Козми Якимовича Кричевца, бурми(с)тра киевскогѡ, для своєї прива(т)ной домової по-требности и всяки(х) случаєвѣ року²...», збоку іншим почерком дописано: «значить 1665 года».

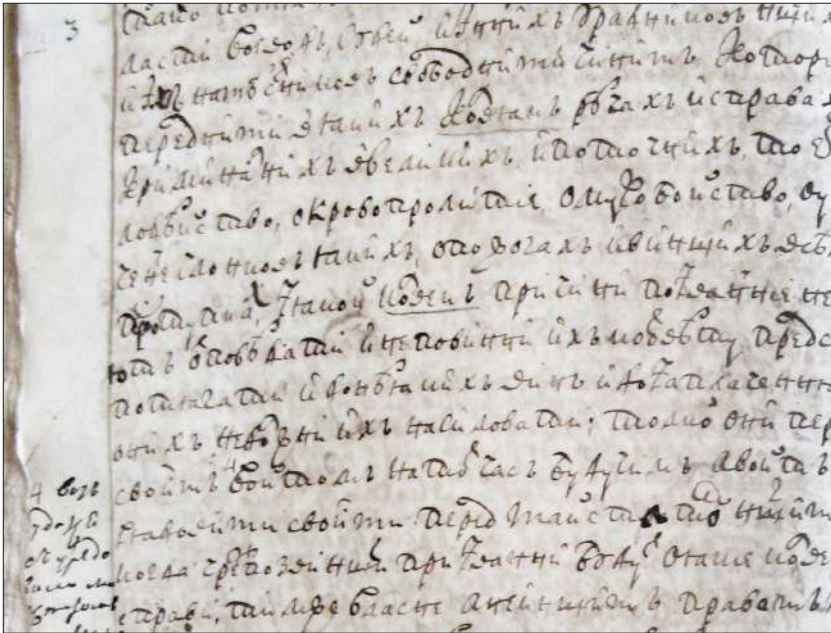
Спочатку справи писані коричневим чорнилом, починаючи з третини аркуша 17 зв. — чорним. На полях книги виявлено помітки: оскільки справи № 1 і № 3 мають у змісті по декілька пунктів, то нумерація цих пунктів відображена на зовнішніх полях. У справі на маргінесі є написи, зроблені іншим почерком, наприклад: «о платеж³ за веса» 5, «купцовѣ войтѣ и уредов...» 31 зв., «срѣтеніе господне» 54 зв., «еє людѣми» 76, «о выборе войта» 99 та ін. Часто до таких написів у самому тексті стоїть інша позначка, яка слугує вказівкою до коментарів на полі (арк. 24, 49, 77 зв., 125 та інші). Виявляємо також графічні позначення — плюс, зірочка, нота бене (nb, NB), знак дорівнює, дієз тощо. На аркушах 38, 39 на зовнішньому полі є невеликий прямокутний виріз, очевидно, вирізані написи. У тексті є виправлення, зокрема чорним чорнилом по коричневому (арк. 5 зв., 8, 12, 25 та інші). Такі редагування свідчать про переробку/виправлення/виправлення тексту (іл. 3).

Іл. 2. Перша сторінка привілеїв

² Написано нерозбірливо.

³ Обрізано сторінку, тому неможливо встановити кінцеві графеми.

Лл. 3. Позначки на полях рукопису

У кінці справ розкреслена табличкою «*Нотація привилієвъ королей по(л)скихъ, кіевскому майстрату данныхъ, ѡ(т) якихъ королей, якимъ діалекто(мъ), где, когда, зачіймъ по⁴ писомъ, на что, и для латвѣйшаго изисканья пункт, котори(й) в какой силѣ, и где, в ко(ж)домъ привиліи, на(д) зглавіє(мъ) пункт положенны нумера, а⁵ на початково(мъ) маринесь чи(с)ло привиліє⁶ на яко(мъ) ли(с)тѣ, и чи(с)ло пунктовъ. Тако слѣдуетъ*». У таблиці на 6 стовпчиків міститься інформація: 1) номер по порядку грамот; 2) сторінки, на яких розміщено документ; 3) кількість пунктів у привілеї (перший має 27, другий — 1, третій — 4, четвертий, шостий, сьомий та десятий містять по одному, п'ятий — 3, восьмий — 5, дев'ятий — 2, від одинадцятого та інші документи пунктів не мають, точніше мають по одному, але в колонці не зазначаються); 4) від кого виданий привілей, якою мовою, з якого міста, короткий виклад змісту та його пунктів; 5) число та місяць; 6) рік (іл. 4).

Після таблички написано синім олівцем: Кн. № 3503. Далі — п'ять чистих аркушів, пронумерованих один раз. На першому чистому приклеєний аркуш зі штампом архіву (12.П.73 р.).

У кінці вставлені два аркуші меншого розміру. У першого — пошкоджені зовнішні краї й наявний запис: «*Эта книга прошнурована, пере-*

⁴ Край обрізано.

⁵ Витерто і й написано а.

⁶ Край обрізано.

The image shows a page from a handwritten manuscript, likely a list of privileges. The text is written in a cursive script and is organized into columns. The leftmost column contains numbers 40 through 59. The main body contains several lines of text, each starting with 'Вишимо...'. The rightmost column contains numbers 158, 159, 160, 177, 160, 160, and 160. The handwriting is dense and characteristic of 18th-century documents.

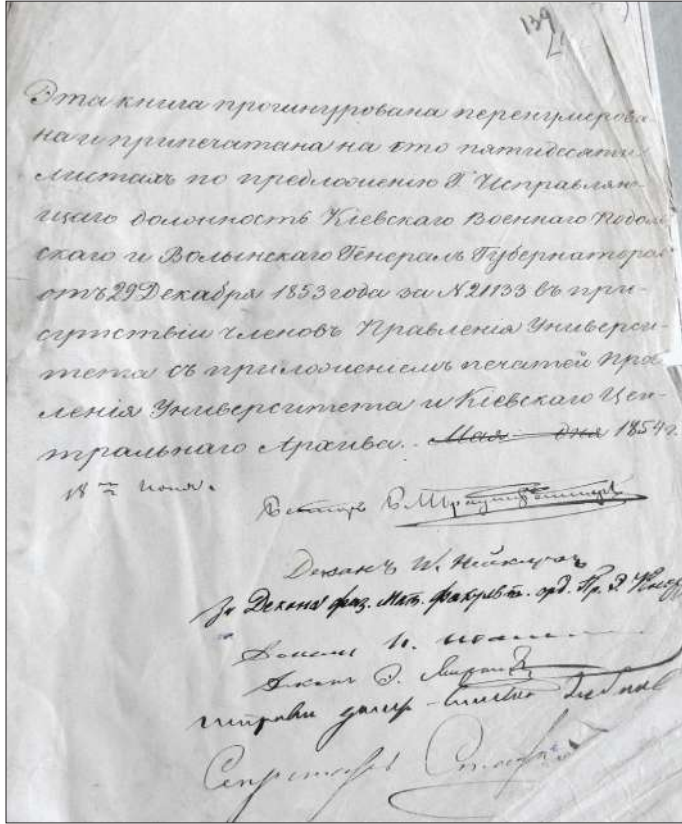
Лл. 4. Опис привілеїв, уміщених у збірці

нумерована и припечатана на сто пиятидесяти листахъ по предложенію Г. Исправляющаго должность Киевскаго Военнаго Подольскаго и Волынскаго Генераль Губернатора от 29 декабря 1853 года за № 21133 въ присутствіи членовъ правленія Университета съ приложеніемъ печатей правленія Университета и Киевскаго Центральнаго Архива.

Мая дня (перекрестлено) 1854 г.

18 іюня».

Стоять нерозбірливі підписи шести членів (деканів) комісії та секретаря.

Іл. 5. Останній аркуш рукопису

Ці два аркуші пронумеровані олівцем як 139 і 140 (помилково написано 146 і перекреслено). На арк. 140 зв. позначено синім олівцем: Кп. № 3503, наявні дві печатки (іл. 5).

На папері рукопису виявлено кілька різних філіграней, на яких зображені герби, корона, тварини та людина (вершник на коні, леви). Виявлено також літерні водяні знаки — латинські букви IDB; ECB; P13S.

Історія конволюту

У збірці вміщено привілеї, які видавалися польськими правителями на підтвердження магдебурзького права м. Києву. Поряд з тим, що магістрат відмежовував певну частину Києва від володінь феодала, він ще й був своєрідним посередником між королівською владою та населенням міста. Урядовці Київського міського магістрату в XVI—XVII ст. розглядали різноманітні законодавчі акти, грамоти, укази, привілеї, видані польським королівством, надсилали в королівську резиденцію прохання від імені київських міщан тощо. На той час різноманітні документи видавалися латинською,

польською й руською (українською/староукраїнською/простою) мовами. Із цих документів робилися копії, датовані різними століттями, а із заснуванням Колегії іноземних справ більшість копій робилася й для цієї установи. Тому на сьогодні частина копій, а також і окремі оригінали знаходяться в російських архівах.

Стосовно перекладів грамот можемо припустити, що окремі перекладалися відразу після отримання, а деякі — через певний час. Підтвердженням про неперекладені відразу документи є рапорти київському воєнному губернаторові 1828 р. про клопотання магістрату стосовно узаконення магдебурзького права російським царем, у змісті яких вказана необхідність *«перевести из латинского и польского на российский диалект, дабы настоящее объяснить в чемъ те привилегіи состоятъ»* [9].

Грамоти, що є предметом аналізу у цьому виданні, є копіями, зробленими *«для своєї прива(т)ной домової потреби и всяки(х) случаевъ»* бурмистрові К. Кричевцю. Про те, як книга потрапила до архіву, конкретних відомостей немає. Низка грамот частково чи повністю друкувалася наприкінці XIX — на початку XX ст. (10; 19; 1 та ін.), при цьому відсутня вказівка на ім'я К. Кричевця. Нічого не сказано про це й у «Каталозі документів з історії Києва XV—XIX ст.», в якому подано опис більшості грамот зазначеної книги.

Запис на першій сторінці про те, що книга укладена К. Кричевцем, очевидно, був зроблений пізніше на основі послівного запису, а оскільки рік написання позначений трьома літерами, то й дати 1665, 1673 є неправильними. Про це може свідчити й напис: *«значить 1665 года»* 49, зроблений навпроти буквенної дати. Біографічних відомостей про К. Кричевця небагато. Козьма / Кузьма Якимович був вихідцем із впливової київської купецької родини. Разом із братами — Романом та Василем — відігравав важливу роль *«у торговельних контактах Гетьманщини з країнами Центральної Європи»* [13, с. 656]. Був бурмистром у 20-х роках XVIII ст. Невідомо, звідки в Козьми Якимовича взялася прізвищева назва Кричевець. Знаходимо інформацію про такий період його діяльності: 26 квітня 1733 р. Д. Апостол видав універсал про надання К. Кричевцю повноважень війта, а 9 серпня 1734 р. Сенат видав указ про затвердження К. Кричевця на київському війтівстві, але магістрат не лише відмовився оголосити такий указ, а й домігся від губернатора арешту Кричевця, звинувативши його у службових зловживаннях. 5 вересня 1734 р. виходить таємний указ Анни Іоанівни про незатвердження К. Кричевця на київському війтівстві з рекомендацією генерал-губернаторові І. Вейсбаху вжити заходів для обрання війта *«з природных великороссийских людей, состоящих мещанами в Киеве»*, але, за донесенням з Києва, бажаної кандидатури *«не сыскалось»* [11, с. 106—107], 16 травня 1738 р. виходить указ Сенату Генеральній військовій канцелярії про усунення В. Биковського та К. Кричевця від участі у справах Київського

магістрату [11, с. 109]. Більше про перипетії виборів К. Кричевця можна прочитати у статті В. Пришляка «Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади» [14]. З описаного вище можемо зробити припущення, що ця книга писалася не пізніше 1738 р. У «Каталозі...» знаходимо відомості про те, що Д. Апостол 23 серпня 1731 р. видав універсал про уповноваження бурмистра К. Кричевця здійснювати контроль за прибутками й видатками Київського магістрату [11, с. 104], тому книга була б корисною бурмистрові в той час, оскільки окремі грамоти містять записи про стягнення капщизни, мита, сплату податків тощо. На початку книги й у послівному записі вказана посада бурмистра — «*бургомистромъ Козмою Акимовичем Кричевцем*» 2, «*Козми Якимовича Кричевця, бурми(ст)ра киевского*» 38—42, тому вважаємо, що створювався конволют до обрання вїтом, а це 20-ті роки XVIII ст. На цей же час припадає діяльність і перекладачів — Антона Троцини та Михайла Яггельницького. Такий період відзначає й Н. Білоус [12, с. 20].

Важко визначити, за яким принципом добиралися до книги грамоти. Усі привілеї видані литовськими та польськими королями, мають загальнодержавне спрямування й охоплюють період від 1544 до 1659 рр. Усіх справ у книзі зібрано 48, з них 47 привілеїв і один декрет. У М. Берлинського знаходимо запис про те, що «*с 1544 до 1659 года состоялося всех 47 в пользу магистрата королевских привилегий и указов, которые все хранятся в киевском магистрате*» [2, с. 180]. Очевидно, що К. Кричевець цікавився саме цими привілеями, тому й укомплектував їх у збірку. Слід указати на те, що у книгу включені не всі грамоти, які видавалися на той час. Наявні в нас архівні матеріали дозволяють стверджувати про більшу кількість подібних документів [8; 17]. Можливо, замовник документів тенденційно підходив до відбору привілеїв, хоча не можна про це категорично стверджувати, адже цілком можливо, що на час формування книги К. Кричевець мав у розпорядженні саме ці грамоти. Також у збірці вміщено кілька грамот приватного характеру, наприклад, Михайлу Мишці Варковському, Костянтину Острозькому.

На початку справ написано: «*с копии*», це може свідчити про те, що грамоти писалися з копій, але під привілеями, які перекладені з польської та латинської мов, написано: «*с подлинной привилегии латинского (полского) на руское переводили*», а в кінці книги: «*Такіє точные копій з подлѣнни(х) королевски(х) привилієнъ кїевско(му) майстрату данныхъ, переведенные, імѣющієся в ко(л)легій иностранни(х) дѣлѣ, закреплєнны по листа(мѣ) по сему*.

Секрета(р) Мазимъ Прокоф'євъ, канцеляри(ст) Афанасей Се(р)пуховициновъ.

Таковіє привилеія по(д)линные маєстрату кїевско(го) бу(р)мист(р) Феодо(р) Нечай принявъ, а к симъ копія(мѣ) руку свою приложилъ» 133 зв.

Звідси однозначно не можемо стверджувати, грамоти писалися з оригіналів чи з копій. Але оскільки в послівному записі читаємо: «*Книга копѣя в Глуховѣ переведенны(х) на ма(ло)російській діалект...*», то цілком можливо, що ці грамоти писалися з неперекладених копій, адже такі копії на сьогодні теж наявні в архівах [18]. Ми знайшли копію неперекладеного відповідника до привілею № 18 книги К. Кричевця, написана вона польською мовою, а в кінці, на другому листку, руською/староукраїнською коротко зазначено, про що йдеться у привілеї. Принагідно зауважимо, що копії деяких грамот уміщені в окремих збірках [8]. Непросто сказати, чи оригінали грамот збереглися, принаймні в київських архівах їх немає. Не вказано в «Каталозі...» про наявність їх і в архівах Росії. Як відомо, архів Київського міського магістрату декілька разів зазнавав пожеж (остання 1811 р.). Тому можливо, що документи, які там зберігалися, були знищені. Водночас у «Рапорті воєнному губернатору» від 1828 р. маємо запис стосовно «*необходимости вновь перебрать и пересмотреть... имеющіе в семь магистрате цело и свято хранившіеся подлинныя привилегии*» [9]. Відомо й те, що в 1828 р. в канцелярії військового губернатора був зроблений копіярій (для обґрунтування клопотань міщан про підтвердження магдебурзького права), який налічує 68 копій грамот за 1544—1802 рр. Усі без винятку копії знято з оригіналів, які до того часу ще зберігалися в магістратському архіві (5 латинською, українською — 8, російською — 20, решта — польською. До кожного іншомовного акту додано переклад за копіярієм 20-х років XVIII ст.). У 1837 р. п'ять оригінальних актів було передано Петербурзькій археографічній комісії, а решту 1838 р. відіслано до Міністерства внутрішніх справ разом з іншими важливими документами магістратського архіву. Крім згадки про «*ящик в холсте*», в якому надійшла посилка, до нашого часу нічого не збереглося [11, с. 13]. Тому цілком можливо, що оригінали були свідомо знищені.

Вийшовши з-під протекторату польського королівства, магістрат став залежним від російського царату; в окремі періоди посередником був гетьман (саме тому Д. Апостол призначив К. Кричевця війтом), але при царських наставниках. Відомо й те, що магістрат неодноразово звертався до російського уряду щодо підтвердження магдебурзького права, тому «1734 р. тодішній правитель український князь Барятинський, прискіпавшись до якоїсь дрібниці, арештував весь київський магістрат і разом з ними всі грамоти міста Києва, а правительству пояснив, що зробив се на те, аби магістрат не мав на що посилатися на доказ своїх прав і вільностей» [6, с. 376].

Вище зазначено, що частина привілеїв видавалася латинською та польською мовами. У «Каталозі...» записано, що перекладачами подібних документів у Київському магістраті були сотники А. Троцина та М. Якгельницький, і вказано роки їхнього сотникування, відповідно, 1710—1729 і 1717—1728 [11, с. 12], проте немає ніяких посилань, тому важко однозначно стверджувати, чи ці перекладачі виконували замовлення тільки К. Кричевця,

оскільки під іншими перекладними документами у ЦДІАУК та Державному архіві міста Києва прізвища згаданих осіб не записані, чи, можливо, К. Кричевець укладав книгу з уже перекладених ними грамот (підтвердженням може бути запис на початку привілеїв: «с копїи, і в кінці: «Такіє точные копїи... имеющієся в ко(л)легіи иностранни(х) делъ».

Структура грамот

Документи рукопису є різновидом офіційно-ділового стилю, якому властиві стандартні початки й закінчення, усталені мовні звороти в середині тексту. Для привілеїв характерний чіткий формуляр. Кожна грамота починається з прізвища короля й перерахування його титулів: «Мы, Жикгимунтѣ, Бжїєю млтію, король полскій, великій кнѣзь литовскій, рускій, прускій, жмундскій, мазовецкій і иннихъ панѣ и дѣдичѣ» 2; «Жикгимунтѣ Августѣ мл(с)тію Бжїєю, король полскій, великій кнѣзь литовскій, рускій, прускій, жмундскій, мазовецкій и про(т)чая панѣ и дѣдичѣ» 6; «Стефанѣ Бжїю милостію, король полскій, великій кня(з) литовскій, ру(с)кій, прускій, мазовецкій, жомонтскій, киевскій, волинскій, подля(с)кій ифлянскій, пнѣ ѣ и княжа семикгородское» 31; «Жикгимонѣ третій Бжїю милостію, коро(л) полскій, великій кнѣзь литовскій, рускій, пру(с)кій, жомонтскій, мазовецкій, ифлянскій и шведскій, кго(т)скій, вандалскій дедичній кро(л)ь» 56; «Влади(с)лавѣ че(т)ве(р)тій млтію Бжїєю, король полскій, великій князь литовскій, рускій, прускій, мазовецкій, жомойдскій, инфлянскій, смоленскій, чернѣговски(й), а шведскій, кгодскій, вандалскій дедичній король» 117 зв.; «Іоанѣ Казими(р) Бжїєю мило(с)тію, коро(л) полскій, великій кнѣзь литовскій, рускій, прускій, мазовецкій, жмуцкій, инфлянскій, смоленскій, чернѣговскій, а шведцкій, кгоцкій, вандалскій дедичній король» 119 та ін. Лише на початку першого привілею вжито особовий займенник ми: «Мы, Жикгимунтѣ...» 2, у наступних його немає. Зачин з особовим займенником був властивий і для інших документів, здебільшого виданих приватними особами та переважно до першої половини XVI ст.: «Мы великии кнѣзь витовтѣ...» [5]; «Мы кнѣзь юрьи довкговдѣ слюбуемѣ. и слюби(л) есмо...» [16, с. 34], «Мы, бра(т)а рожона, и мы, ниже(и) помененые Бо(г)да(н)..., Фѣдо(р)...» [4, с. 202].

Після заголовка йде виклад змісту грамоти. Наприклад, маємо такі зачини: «Ознаймуемѣ тимѣ листомѣ нїшитѣ всѣмѣ вобецѣ и кождоту зособно, коту о томѣ вѣдати, слишати или читати належатиме(т)...» 2; «Ку вечной тоей рѣчи памяти, всѣмѣ и ко(ж)доту зосо(б)на, коту о томѣ ведати надлежатитетѣ...» 6; «Ознаймуемѣ тимѣ листомѣ нїшитѣ всѣмѣ вобецѣ и ко(ж)доту зосо(б)на, коту того вѣдати належи(т)...» 34; «Всѣмѣ вобецѣ и ка(ж)доту зосо(б)на, коту то ведати надлежи(т), ознаймуемѣ...» 77; «Ознаймуемо си(мѣ) писаніемѣ наши(мѣ) всѣмѣ о(б)ще, коту о томѣ вѣдати надлежитѣ...» 111; «Ознаймуемѣ тимѣ листомѣ нїшимѣ всѣмѣ о(б)ще и ко(ж)доту зосо(б)на, коту тоє ведати надлежитѣ...» 120 зв.

Справа має переважно таке завершення: «...и к сету писанію нїѡту для свѣдите(л)ства и увѣренїя лучшого печа(т)нїѡу королевскую привѣсити повелѣли. Дѣялося и дано в Петриковѣ на коттѣссїей генеральной дня и (20) [8] мїѣя та(р)та року Бжѡго ГФМД (20) (1542) чрезъ руки урожного Павла Нарушевича, секретара нїѡго вѣрнелюбитого; у того привилїя подписъ таковїй...» 5 зв.; «Писанъ в Вилнї лѣта Бжѡго нарoженя тысяча пя(т)со(т) пя(т)деся(т) осмого мїца тая пятого дня. У того подлїнного привилею по(д)писъ рукъ таковїй: Жикгимунтъ Август, король, подписалъ...» 12 зв.; «Дано в Лю(б)линѣ на (с)ездѣ и со(б)ранїи енера(л)нитѣ королевскитѣ дня ка [21] мїѣюля лѣта Гїдня АФР⁷ [1560], а королевства нїѡго м(20) [40], у того подлинного привилею подписъ рукъ таковїй» 18 зв. та ін. У прикінцевїй частинї наявна вказівка на місце та час видання документа. Подібні кінцівки були характерні взагалї для ділових документів тогочасної доби: «Писа(н) у Володїме(ри) лета бо(ж)его нарoженя тысяча пя(т)со(т) ше(ст)деся(т) семо(г)[o], м(с)ца ге(н)варя, три(д)цато(г)[o] дня» [4, с. 42].

Поряд з підписом намальовано коло, часто двома лїніями, що позначає місце печатки, в якому вписано: «Мѣсто печати к тому привилею привешенной» 18 зв., «Мѣсто печати к тоту привилею прити(с)ненной» 51 зв., «Мѣсто печати к тоту привилею приложенной» 69 зв. Далї вказано імена й прїзвища королїв, писарїв або інших осіб, якї підписували документ: «Албѣ(р)тусъ Голински(й), его королевско(го) величе(ст)ва секретар(р)» 91;

Іл. 6. Кїнець привілеїв (місце печатки, підписи, інформація про переклад)

⁷ Останню букву написано нерозбірливо, дату цифрами проставлено зверху.

«Петръ Кге(м)бѣцкій, дзеканъ краковскій, подка(н)цлѣръ // подканицлѣръ коронній» 106 зв.—107; «Жикгмунтъ Августъ, король подписалъ. Велериянъ, секретар(р) его королевского и княжеского влѣтва и писарь кня(ж)с(т)ва литовского» 10 зв.; «Жикгмунтъ Августъ, король подписалъ... А нижей по(д)пису пѣча(т) королевская прити(с)нут... Остафей Ма(р)шалокъ, писарь» 12 зв.; «Стефанъ, король, подписалъ. Йоакимъ) Висоцкій, писарь» 33 зв.; «Стефанъ, король. Йоакитъ Висоцкій» 39 та ін.

Після привілеїв, писаних латинською чи польською мовами, зазначено: «С подлинной привилегіи латинского писма на ру(с)кое переводили Анто(н) Троцина, сотникъ сръбрянскій, и Михайло Якгелнѣцкій, сотни(к) журавскій» 18 зв.; «С подлинной привилегіи по(л)ского пи(с)ма на руское переводили со(т)никъ сръбранскій Антонъ Троцина и Михайло Якгелнѣцкій, со(т)никъ журавскій» 71. Окремі грамоти староукраїнською мовою мають у кінці запис: «На вла(ст)ное ро(з)казане короля его мѣти» 21 зв. (іл. 6).

Пам'ятка написана староукраїнською (руською) мовою. Містить характерну для писемно-ділового стилю значну кількість латинізмів та полонізмів, які зумовлені тогочасною мовною ситуацією (входження українських земель до складу Речі Посполитої, активне поширення польської мови). Особливістю є наявність мовних рис старослов'янської мови (*во владѣніе* 4 зв., *время* 9 зв., *града* 6, 43 зв., *разширенія* 44 зв.; *вразуменъ* 58 зв.; *осу(ж)денъ* 79, *ра(з)су(ж)дая* 103 зв., *утве(р)ждоних* 106; *хоцѣшиъ* 20, *служащїе* 81 зв., *належащо(го)* 46), не властивих для інших ділових документів, наприклад, тогочасних актових та земських книг. Тому важливим завданням надалі також є встановлення причини їх проникнення, чи були вони відразу в протографі, чи з'явилися під час копіювання й перекладу.

Наукову новизну цієї публікації становить поглиблений аналіз зовнішніх та внутрішніх ознак рукопису, дослідження історії його створення, опис філіграней, загальна характеристика мови пам'ятки тощо. Архівні документи (грамоти, привілеї, укази) є цінним матеріалом для вивчення історичних подій, економічного розвитку міст у минулому, а також містять цінний фактологічний матеріал для дослідження палеографії, кодикології, історії української мови. Усе зазначене вище переконливо засвідчує важливість і необхідність вивчення подібних документів. Кодикологічні, графічні, лінгвістичні особливості привілеїв Київському міському магістрату спеціально не вивчалися.

Висновки. Збірка зберігається у ЦДІАУК, складається із 48 документів (від 1544 до 1659 рр.), з-поміж них 47 привілеїв, один випис. Укомплектував для власного вжитку цей конволют Козьма (Кузьма) Якимович Кричевець, найімовірніше, у 20-х роках XVIII ст., коли працював бурмістром. Під грамотами, виданими латинською та польською мовами, зазначено, що перекладачами були сотники Антон Троцина та Михайло Якгельницький. Написано рукопис скорописом XVIII ст., акуратним почерком. Для струк-

тури привілеїв характерний чіткий формуляр — однакові початки, сталі конструкції в середині тексту та кінцівки. На папері рукопису виявлено кілька філіграней (літерні, герби, тварини). Мова пам'ятки — староукраїнська, насичена латинізмами, полонізмами, старослов'янськими. Зауважимо ту особливість, що для ділових пам'яток попередніх століть елементи старослов'янської мови не властиві. Збірка привілеїв містить цінний матеріал для науковців багатьох царин науки, передовсім для дослідників історії XVI—XVII ст. та палеографів — XVIII ст. Перспективними є студії, спрямовані на дослідження палеографічних та мовних особливостей рукопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией для разбора древних актов. Ч. 1—8. Киев, 1859—1914.
2. Берлинський М.Ф. Історія міста Києва. Київ : Наук. думка, 1991. 320 с.
3. Білоус Н. Київ наприкінці XV — у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 360 с.
4. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Задорожний, А. Матвієнко. Київ : Наук. думка, 1995. 245 с.
5. Грамоти XIV ст. / упоряд., вст. ст., ком. і слов.-показ. М.М. Пещак. Київ : Наук. думка, 1974. 256 с.
6. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. 554 с.
7. Государственный центральный исторический архив Украины в г. Киеве. Киев, 1956.
8. Державний архів міста Києва. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2.
9. Там само. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 377.
10. Исторический сборник П.А. Муханова. I-е вид.: Москва, 1836; 2-е вид.: Москва, 1866.
11. Каталог документів з історії Києва XV—XIX ст. / упоряд.: Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко. Київ, 1982. 202 с.
12. Привілеї Києва кінця XV — середини XVII ст. Дослідження. Тексти / упоряд. Н. Білоус. Київ : Вид. дім «Простір», 2013. 296 с.
13. Пришляк В. Якимовичі в Гетьманщині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 21/2012 С. 656—667. Режим доступу: URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73910/57-Prishlyak.pdf?sequence=1> (дата звернення 25.02.2023).
14. Пришляк В. Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади // Соціум. Альманах соціальної історії. Київ, 2010. Вип. 9. С. 159—173. URL:<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104296> (дата звернення 25.02.2023).
15. Русина О. Магдебурзьке право в пізньосередньовічному Києві: 15 — початок 17 ст. // Історія України. 2001. № 6. С. 1—2.
16. Українські грамоти XV ст. / за ред. В.М. Русанівського. Київ : Наук. думка, 1965. 164 с.
17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 223.
18. Там само. Ф. 223. Оп. 1. Спр. 307.

19. Щербина В. Документи до історії Києва 1494—1835 рр. / Український археографічний збірник. Київ, 1926. Т. I.

Отримано 12 квітня 2023 р.

REFERENCES

1. Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi vremennoi Komissiei dlia razbora drevnikh aktov [Archive of Southwestern Russia, published by the interim Commission for the analysis of ancient acts]. Kyiv, 1859—1914. Pt. 1—8. [In Russian].
2. Berlynskyi M.F. Istoriiia mista Kyieva [History of the city of Kyiv]. Kyiv, 1991. 320 p. [In Ukrainian].
3. Bilous N. Kyiv naprykintsi XV — u pershii polovyni XVII stolittia. Miska vlada i samovriaduvannia [Kyiv at the end of the 15th — in the first half of the 17th century. City government and self-government]. Kyiv, 2008. 360 p. [In Ukrainian].
4. Volynski hramoty XVI st. [Volyn charters of the 16th century] / V. Zadorozhnyi, A. Matviienko (Eds.). Kyiv, 1995. 245 p. [In Ukrainian].
5. Hramoty XIV st. [Charters of the 14th century] / M.M. Peshchak (Ed.). Kyiv, 1974. 256 p. [In Ukrainian].
6. Hrushevskiyi M.S. Iliustrovana istoriia Ukrainy [Illustrated history of Ukraine]. Kyiv, 1992. 554 p. [In Ukrainian].
7. Gosudarstvennyi Tsentralnyi Istoricheskii arkhiv Ukrainy v g. Kieve. Putevoditel [State Central Historical Archive of Ukraine in Kyiv. Travel guide]. Kyiv, 1958. 351 p. [In Russian].
8. Fond 1. Inventory 1. Unit 2. State Archives of the city of Kyiv.
9. Fond 1. Inventory 1. Unit 377. State Archives of the city of Kyiv.
10. Istoricheskii sbornik P.A. Mukhanova [Historical collection by P.A. Mukhanov]. I ed. Moscow, 1836; 2 ed. Moscow, 1866. [In Russian].
11. Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV—XIX st. [Catalogue of documents from the history of Kyiv, 15th—19th centuries] / H.V. Boriak, N.M. Yakovenko (Eds.). Kyiv, 1982. 202 p. [In Ukrainian].
12. Pryvilei Kyieva kintsia XV — seredyny XVII st. Doslidzhennia. Teksty [Privileges of Kyiv at the end of the 15th — middle 17th centuries. Research. Texts] / N. Bilous (Ed.). Kyiv, 2013. 296 p. [In Ukrainian].
13. Pryshliak V. Yakymovychi v Hetmanshchyni [Yakymovychs in the Hetmanship]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* [Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood]. 2012. Iss. 21, pp. 656—667. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73910/57-Prishlyak.pdf?sequence=1> (accessed on February 25, 2023). [In Ukrainian].
14. Pryshliak V. Kozatskyi Hetmanat chasiv Danyla Apostola: protyrichchia mizh hetmanskoiu ta imperskoiu systemamy vlady [The Hetmanate of the time of Danylo Apostol: contradictions between the Hetman and Imperial systems of power]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* [Society. Almanac of social history]. Kyiv, 2010. Iss. 9, pp. 159—173. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/104296> (accessed on February 25, 2023). [In Ukrainian].
15. Rusyna O. Mahdeburzke pravo v piznoserednovichnomu Kyievi: 15 — pochatok 17 st. [Magdeburg law in late medieval Kyiv: 15th — early 17th centuries]. *Istoriiia Ukrainy* [History of Ukraine]. 2001. No. 6, pp. 1—2. [In Ukrainian].
16. Ukrainski hramoty XV st. [Ukrainian charters of the 15th century]. V.M. Rusanivskiyi (Ed.). Kyiv, 1965. 164 p. [In Ukrainian].

17. Fond 223. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
18. Fond 223. Inventory 1. Unit 307. Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.
19. Shcherbyna V. Dokumenty do istorii Kyieva 1494—1835 rr. [Documents on the history of Kyiv 1494—1835]. // *Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi zbirnyk [Ukrainian archeographic collection]*. Kyiv, 1926. Vol. I. [In Ukrainian].

Received on April 12, 2023

Valentyna Tytarenko

Zhytomyr Ivan Franko State University (Kyiv, Ukraine)

ODCID: 0000-0003-1599-9964

E-mail: ktytar@ukr.net

CODICOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MANUSCRIPT OF PRIVILEGES OF THE KYIV CITY MAGISTRATE

The purpose of the work is to characterize the collection of privileges of the Kyiv City Magistrate, which is kept in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, in terms of codicological parameters (fond 62, inventory 1, unit 1), in particular to describe the state of preservation, the external and internal signs of the manuscript, to find out the history of its appearance, to characterize the language of the source, etc. **Methodology.** In the process of writing the article, historical and codicological methods were used as the main methods, methodological tools of other sciences, in particular methods of paleography, linguistics, etc., were used. **The scientific novelty** of this publication is an in-depth analysis of the external and internal features of the manuscript, a study of the history of its creation, a description of filigrees, a general description of the language of the monument, etc. Such documents (certificates, privileges, decrees) are valuable material for the study of historical events, the economic development of cities in the past, and also contain valuable factual material for the study of paleography, codicology, the history of the Ukrainian language, etc. However, neither the codicological, graphic, nor linguistic features of the privileges of the Kyiv City Magistrate were specifically studied. **Conclusions.** The collection is kept in the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv, contains 48 documents (from the year 1544 to 1659), among them 47 privileges, one extract. Kozma (Kuzma) Yakymovych Krychevets assembled this convolute for home use, most likely in the 20s of the 18th century, when he worked as a burgomaster. Under the diplomas issued in Latin and Polish, it is noted that the translators were centurions Anton Trotsyana and Mykhailo Yahelnytskyi. The manuscript was written in 18th century cursive in a neat handwriting. The structure of privileges is characterized by a clear form — identical beginnings, fixed constructions in the middle of the text and endings. Several filigrees (letters, coats of arms, animals) were found on the manuscript paper. The language of the monument is Old Ukrainian, full of Latinisms, Polonisms, Old Slavonicisms. We note the peculiarity that elements of the Old Slavonic language are not characteristic of business monuments of previous centuries.

Key words: manuscript, codicology, archival source, external and internal signs, privileges, form, protograph, filigrees.